

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ТА ОБ'ЄКТИВНА НЕОБХІДНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Розглянуто теорії державного регулювання економіки. Виділено фактори, які обумовлюють об'єктивну необхідність державного регулювання аграрного сектора. Обґрунтовується теза про пріоритетність державного регулювання у порівнянні з ринковим щодо забезпечення відтворювальних процесів в аграрному секторі України.

In this article the state control of economy is analysed. The factors, which condition on necessity of state control of agrarian sphere are emphasized. The thesis of priority of state control about provide with reproducing processes on the agrarian sphere is substantiated.

Ключові слова: аграрний сектор, сільське господарство, державне регулювання, ринок.

Аграрний сектор є найбільш важливою і життєво необхідною галуззю в структурі народногосподарського комплексу, яка забезпечує продовольчу безпеку і продовольчу незалежність нашої держави. Тому його розвиток має бути пріоритетним. Однак, сьогодні його стан залишається достатньо складним та вимагає здійснення комплексних масштабних реформ, ключова роль при проведенні яких має належати державі.

Вагомий внесок у дослідження теорії і практики державного регулювання аграрного виробництва зробили такі вчені-економісти, як В.Г. Андрійчук, А.П. Гайдуцький, А.С. Гальчинський, В.М. Геєць, М.Я. Дем'яненко, І.В. Михасюк, О.М. Могильний, Б.Й. Пасхавер, П.Т. Саблук, Г.В. Черевко, В.В. Юрчишин та інші. Проте ряд питань все ж залишаються недостатньо розв'язаними.

Метою статті є обґрунтувати необхідність посилення державного регулювання аграрного сектора економіки України та запропонувати напрями поліпшення державної аграрної політики.

На різних історичних етапах розвитку людства значення і роль держави в соціально-економічному житті суспільства бачилися по-різному. Так, економічна доктрина меркантилізму базувалася на визнанні необхідності державного регулювання для розвитку в країні міжнародної торгівлі та промисловості через відповідну митно-тарифну політику, забезпечуючи позитивний торговельний баланс. Фізіократи вважали, що основою багатства держави і громадян є землеробство, а сільське господарство є єдиною галуззю, де завдяки силам природи створюється додана вартість. Тому основне завдання держави вбачали у її справедливому перерозподілі на користь всього суспільства.

З розвитком ринкових відносин і поширенням класу підприємців набули поширення ідеї економічного лібералізму. Вперше найбільш повно ідеї економічного лібералізму обґрунтував А.Сміт у праці «Дослідження про природу і причини багатства народів» (1776). Він обґрунтував необхідність обмеження ролі держави в економіці. Згідно з його трактовкою, ринкова система здатна до саморегулювання, у основі якого лежить «невидима рука» (особистий інтерес, пов'язаний з отриманням прибутку), яка за наявності відповідного інституційного середовища спрямовує розвиток економіки на виробництво якісних і потрібних суспільству товарів. Тому він вважав найкращим варіантом для держави дотримуватися політики невтручання в економіку і обмежитися виконанням функцій, пов'язаних з охороною прав власності, національною обороною та організацією суспільно необхідних громадських робіт. Натомість ринку, як головному координатору економічних процесів, має бути надана необмежена свобода.

У XIX ст. економісти Джон Стюарт Міль і Насо-старший запропонували доктрину «природної свободи», згідно з якою уряд не повинен регулювати або контролювати приватні підприємства, адже вільна конкуренція найкраще враховує інтереси всіх прошарків суспільства. На цих підвалинах сформувалася класична теорія регулювання (саморегулювання), яка в принципі заперечувала будь-яке втручання держави в економіку і визнавала основним регулятором ринковий механізм. Проте не всі економісти XIX ст. поділяли ці погляди. Так, К.Маркс, Ф. Енгельс, Р. Оуен та інші вбачали вади капіталістичної системи у приватній власності на капітал і недосконалості товарно-грошових відносин. Вони наголошували на необхідності регулювання економіки на основі загальнодержавної власності на засоби виробництва та обґрунтовували необхідність революційних перетворень для заміни капіталістичного ладу соціалістичним.

«Велика депресія» 30-х років XX ст. засвідчила, що ринковий механізм не забезпечує автоматичний вихід з кризи. Це викликало потребу переходу до активного регулювання економіки. Прикладом такої політики був «новий курс» президента Ф.Рузвельта. Теоретичне обґрунтування необхідності державного регулювання економіки пов'язане з ім'ям Дж. М. Кейнса, який у своїй праці «Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей» (1936) обстоював потребу активного державного втручання в економіку та запропонував відповідні методи фіскальної політики. Однак, починаючи з другої половини 70-х років і до кінці 80-х рр. XX ст. країни Заходу відмовляються від політики стимулювання кон'юнктури. Нові практичні рекомендації були висунуті прибічниками монетаризму, теорії раціональних очікувань і теорії пропозиції. Ці теорії відроджують ідею класичної школи про те, що ринкова економіка має тенденцію автоматично досягати рівноваги при потенційному обсязі виробництва. Згідно з цими поглядами, держава повинна утримуватися

від намірів регулювати попит і, насамперед, здійснювати стабільну фіскальну та грошово-кредитну політику. Прикладом такої політики є «тетчеризм» у Великій Британії та «рейганоміка» у США.

Логічним продовженням розвитку теорії державного регулювання став «неокласичний синтез» А.Маршалла, за якого основним регулятором макроекономічних пропорцій є ринковий механізм, а державне регулювання має його доповнювати. Водночас з ними має формуватися інститут соціального партнерства. Пізніше П.Самуельсон дійшов висновку про необхідність розв'язання завдань щодо ефективності функціонування ринкового механізму і забезпечення державою гарантій соціальної справедливості як єдиної взаємозалежної і взаємопов'язаної системи.

Різнилися між собою і погляди українських вчених на взаємодію ринку і держави. Зокрема, І. Вернадський вважав державну присутність в економіці зайвою в умовах, коли ринки вже звільнилися від феодалної залежності та меркантилістських уявлень, оскільки вони обмежують вільну конкуренцію, суперечать законам товарного виробництва. М. Туган-Барановський, К.Воблий та інші обстоювали позиції розширення функцій державного регулювання економіки та поміркованого втручання в дію ринкового механізму [5].

Як видно, кожна з концепцій має свої позитивні і негативні характеристики. Як свідчить світовий досвід, в умовах розвинутого ринку за наявності високого рівня розвитку найприйнятнішою є концепція монетаризму, а в період становлення ринку, відбудови – концепція кейнсіанства. На жаль, при переході України до ринкової моделі господарювання цього не було враховано. При проведенні економічної політики простежувалася лінія на дотримання монетаристської концепції. Вважалося, що саморегулюючий механізм вільного ринку відразу ж як найкращим чином розв'яже та врегулює всі проблеми, а макроекономічна ситуація стане похідною вільної гри попиту і пропозиції, тобто держава не повинна ні допомагати, ні заважати так званій невидимій руці ринку. У результаті держава безпідставно відмовилась від цілеспрямованого регулювання ринкових відносин у потрібних для неї напрямках, що зрештою обернулося для неї величезними втратами. Було не враховано, що ринковий спосіб господарювання має свої особливості. Здатність ринкових інститутів автоматично забезпечувати загальну рівновагу і високу ефективність економіки є обмеженою. Ринок не управляє економікою, а лише орієнтує ринкових суб'єктів. Навіть розвинутим ринковим економікам притаманні і загальна нерівновага, і неефективність. Було не враховано, що є сфери, які не завжди вигідні для приватного бізнесу; є сфери, де ринкові механізми спрацьовують з запізненням чи не спрацьовують взагалі; багато економічних проблем мають соціальний і політичний характер, за таких умов втручання держави є обов'язковим; ринковий механізм не може самостійно розробити стратегічні програми розвитку науки і технологій, глибокі структурні перетворення виробництва; вирішити складні регіональні проблеми, пов'язані з розробленням відповідної регіональної політики і т.д. Більше того, жодна економічно розвинена країна світу не має моделі стихійної ринкової економіки і так званого вільного ринку. Немає і не може бути ефективної соціально орієнтованої ринкової економіки, яка б ґрунтувалася на сучасних науково-технічних досягненнях, без регулюючої ролі держави.

Моделі ринкової економіки в світі досить різноманітні. У французькій моделі велику роль в управлінні економікою, включаючи виробництво і перерозподіл ВВП, відіграє держава. У шведській, навпаки, вплив держави у сфері виробництва є мінімальним, проте у сфері перерозподілу доходів – величезним, і має соціалістичний характер. У Японії при незначному централізованому перерозподілі і фінансуванні держава жорстко і чітко управляє економікою. Американська модель, хоча і є ліберальною, але держава все ж здійснює могутній вплив не лише на внутрішню, але й на всю світову економіку за допомогою фінансових регуляторів.

Ринкова економіка, якщо вона не регулюється державою, спричиняє хаотичний, непрогнозований розвиток, може породжувати глибокі економічні і соціальні кризи. Для ринку притаманні такі негативні явища, як неповна зайнятість населення, несправедливий розподіл доходів, нестабільність рівня цін, монополізм і т.д. Ринок є малоефективним в період переходу від однієї системи до іншої. Прикладом цього є руйнівні процеси, що в більшій чи меншій мірі розвиваються в усіх посткомуністичних країнах, що стали на шлях здійснення ринкових реформ. Перераховані вище особливості ринкового способу господарювання та пов'язані з ними вади ринкового саморегулювання, можна віднести до першої групи факторів, що зумовлюють необхідність державного регулювання економіки.

Таким чином, не має підстав говорити лише про регулювання економіки АПК ринковими важелями. Організація економіки має свідомо здійснюватися державними структурами. Держава повинна регулювати ті сфери і процеси, які ринок регулює недостатньо ефективно або не в змозі координувати взагалі. Причому для перехідної економіки роль держави має бути значно вищою і масштабнішою, ніж у розвинутих країнах. Протягом усього перехідного періоду держава повинна відігравати роль ініціатора та координатора трансформаційних процесів. Вона повинна, з одного боку, виступати гарантом функціонування ринкової економіки, з іншого, підтримувати ті сфери економіки, де ринкові закони спрацьовують із запізненням чи взагалі не спрацьовують, виступаючи таким чином стабілізуючим чинником. Якщо у розвинутих країнах державне регулювання має забезпечити конкурентоспроможність економіки на світовому ринку, то в нашій країні – сформувати ринкові відносини господарювання та забезпечити створення умов для прибуткового ведення підприємницької діяльності вітчизняними сільськогосподарськими товаровиробниками, їх

підтримку та захист. Необхідно спрямовувати державну політику на оптимальне і збалансоване поєднання державного регулювання і ринкового саморегулювання. Звичайно, їх раціональне співвідношення не є сталим і має залежати від економічної ситуації в країні, специфіки виробництва, менталітету нації, ступеня відкритості економіки, рівня технічного розвитку, якості апарату державного управління.

Особливе місце серед об'єктів державного регулювання займає аграрний сектор економіки. Це обумовлюється наступними факторами:

- гарантування продовольчої безпеки країни та її мінімальна залежність від імпорту продуктів харчування;
- низька інвестиційна привабливість галузі, яка пов'язана зі значними ризиками, впливом природно-кліматичних умов, сезонним характером, тривалістю виробничого циклу, і визначає потребу даного сектору в авансованих коштах;
- нестійкість цін і доходів в агропромисловому виробництві, що залежить від природних факторів і кон'юнктури ринку, високого рівня монополізації першої і третьої сфер АПК, тому необхідне регулювання міжгалузевих економічних відносин з метою гарантування прибутковості і стабільності сільського господарства;
- в аграрному секторі виробляється сировина і проміжна продукція для інших галузей економіки;
- потреба екологізації сільського господарства, що пов'язана з усуненням суспільно-шкідливих ефектів, які виникають в результаті інтенсифікації сільського господарства, та дотримання вимог щодо сталого сільського розвитку;
- захист вітчизняного сільгоспвиробника від імпорту продовольчих товарів та підтримання належного рівня його конкурентоспроможності для участі у міжнародній торгівлі;
- розв'язання соціальних питань села;
- історично обумовлена залежність розвитку людського потенціалу від результатів виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств;
- вузька спеціалізація робочої сили та її обмеженість рамками переважно сільськогосподарської зайнятості;
- сільське господарство сприяє створенню робочих місць у інших секторах економіки, підтримує розвиток сільських територій, зберігає розселення, запобігаючи, таким чином, надмірній урбанізації і т. д.

Ця група факторів пов'язана з особливостями сільського господарства як галузі та її роллю і місцем в економіці держави. Вона також дає підстави стверджувати про необхідність посилення державного регулювання аграрного сектора економіки як тенденції, притаманної для будь-якої економічної системи.

Крім того, можна виділити ще третю групу чинників, що визначають об'єктивну необхідність до посилення ролі держави в регулюванні сільськогосподарського виробництва, яка пов'язана з станом сільського господарства України, його місцем в економіці країни і житті народу. Аграрний сектор України формує 16-17% валового внутрішнього продукту та близько 60% фонду споживання населення, займає друге місце серед секторів економіки у товарній структурі експорту та має позитивне торговельне сальдо. Галузь забезпечує зайнятість 4 млн. сільських жителів [3, с.3]. Однак, ситуація у галузі є досить складною і неадекватною її ролі в економіці України.

Характерними рисами сучасного стану аграрного сектора України є наступні: 1) деконцентрація виробництва; 2) руйнування матеріально-технічної бази; 3) деградація людського капіталу, загострення проблеми бідності на селі, руйнування об'єктів соціальної інфраструктури, не виконання соціальних гарантій, відмирання сіл; 4) виснаження і нерациональне використання земельних ресурсів; 5) складний фінансово-економічний стан сільського господарства та ін.

Узагальнюючи вище сказане, можна виділити декілька пріоритетних напрямків поліпшення державного регулювання:

- організаційно-економічний (розробка і впровадження стратегічної концепції розвитку села, реорганізація структури та підходів до державного управління АПК, виважений підхід до цінового, податкового, кредитного регулювання, розвиток зовнішньоекономічних зв'язків, протекціоністський захист вітчизняних товаровиробників та ін.);
- інституціональний (встановлення та регулювання правил поведінки на аграрному ринку, побудова інституційної мережі);
- моніторингово-інформаційний (інформаційна підтримка учасників аграрного ринку, постійний моніторинг ринку);
- техніко-технологічний (стимулювання розвитку сільськогосподарського машинобудування, модернізація, впровадження біотехнологій, розвиток насінництва, племінної роботи і т.д.);
- екологічний (охорона земельних ресурсів та навколишнього середовища, виготовлення екологічно чистої продукції);
- соціальний (підвищення рівня життя сільських жителів, розвиток соціальної інфраструктури на селі, поширення альтернативних видів зайнятості).

Таким чином, розгляд теорій державного регулювання свідчить, що на різних етапах розвитку суспільства державі відводилась різна роль в економіці. Можна виділити три групи факторів, які

обумовлюють об'єктивну необхідність посилення державного регулювання аграрного сектора економіки. Перша група факторів пов'язана з особливостями ринку та вадами ринкового саморегулювання, друга – з особливостями сільського господарства як галузі та її роллю і місцем в економіці держави, а третя – з особливостями сільського господарства України, його місцем в економіці країни і житті народу. Посилення регулюючих функцій держави та пріоритетність державного регулювання над ринковим дозволить забезпечити більш впорядкований системний характер трансформаційних перетворень. Крім того, це не має на меті згортання ринкових перетворень, розширення суто адміністративного втручання держави в економіку чи підміну процесів ринкової самоорганізації. Необхідно спрямовувати державну політику на оптимальне і збалансоване поєднання державного регулювання і ринкового саморегулювання.

Література

1. Білик Ю.Д. Економічні проблеми агропромислового комплексу в умовах формування ринкових відносин. – К.: «РІЦ УАННП», 1997. – 2000 с.
2. Лопатинський Ю.М. Трансформація аграрного сектора: інституційні засади. – Чернівці: Рута, 2006. – 344 с.
3. Лузан Ю.Я. Напрями розвитку сільськогосподарського виробництва і соціальної сфери села / Ю.Я. Лузан // Економіка АПК. – 2009. – № 7. – С.3-12.
4. Михасюк І., Мельник А., Крупка М., Залога З. Державне регулювання економіки / За ред. І.Р. Михасюка. – Львів: «Українські технології», 1999. – 640 с.
5. Могильний О.М. Державне регулювання економіки: Навч. посібник. – К.: ІПК ДСЗУ, 2006. – 490 с.
6. Черевко Г.В. Державне регулювання економіки в АПК: Навч. посібник. – К.: Знання, 2006. – 339 с.
7. Чухно А.А. Перехід до ринкової економіки. – К.: Наукова думка, 1993. – 276 с.

Надійшла 14.03.2010

УДК 005.22:330.142.2:502.17

О. В. КЛІМЕНКО

Сумський державний університет

ІНСТРУМЕНТИ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ЕТАПАХ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ

Досліджено наукові підходи до трактування поняття «екологізація». Виділено основні види інструментів екологізації інвестиційної діяльності: примусові, заохочувальні. Згруповано інструменти екологізації інвестиційної діяльності на етапах її реалізації.

Investigational scientific approaches to interpretation of concept of ecologization. Such basic types of instruments of ecologization of investment activity are selected: forced, encouraging. The instruments of ecologization of investment activity are grouped on its implementation phases.

Ключові слова: інвестиції, інвестиційна діяльність, екологізація, екологічна безпека, екологічні платежі та штрафи.

Постановка проблеми. В основі сучасної світової фінансової та екологічної кризи лежить одна і та сама причина – нерациональне використання ресурсів. Для збереження екстенсивного, техногенного та інноваційно спрямованого розвитку з кожним роком необхідно виділяти все більше коштів у галузі, які інтенсивно експлуатують природу. Інвестиційна діяльність має у своєму розпорядженні істотний потенціал для подолання екологічної кризи.

Останнім десятиріччям відповідно до концепції сталого збалансованого соціально-економічного розвитку усе більшого поширення набувають підходи, пов'язані з екологізацією усіх сторін суспільної діяльності, впровадженням сучасних механізмів та інструментів екологізації та забезпечення екологічної безпеки різних видів економічної діяльності.

Екологізація інвестиційної діяльності створює основу теоретичного осмислення екологізації економіки України в цілому. Екологізація економіки України (в рамках концепції сталого розвитку) є невід'ємною умовою швидкої інтеграції нашої країни у світову економіку, що вимагає визначення перспективних напрямів вкладання інвестицій у формування конкретних механізмів забезпечення екологізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У дослідження економіко-екологічних проблем з екологічного інвестування та пов'язаних з ним видів економічної діяльності вагомий внесок зробили українські вчені, зокрема Н.М. Андрєєва [1], І.О. Александров, Б.В. Букринський [2], О.Ф. Балацький, В.В. Горлачук, І.Г. Гречановська, Б.М. Данилишин [3], В.Г. Ковальов, О.О. Лапко, Л.Г. Мельник, С.В. Мішенін, В.А. Паламарчук, В.М. Степанов, О.В. Садченко, С.К. Харічков [4]; важливий внесок у розвиток